

(героиниът е на Н. Геров), то има значения: „1. сирак; 2. сиромаш в значение на „достойния за жаление: горький, злочестый, клятый“ и т.н.¹⁸ Ако пък приемем, че е прилагателно от женски род, от „сиротен“, то значенията му са: „1. сирашки; 2. нещастен, злочест“¹⁹. Така или иначе, очевидно е, че в „Сирота Цветана“ преносното значение на постоянния епитет „бедний“ става основно. Вижда се също, че в българския превод употребата на „сирота“ не е постоянна. Груев използва епитети от семантичното поле на „нещастен“ — „сирота“, „злочеста“, „клета“, дори и тогава, когато контекстът насочва към характеризиране и имущественото състояние на героиня (II, VII). Смесово по-различен нюанс има присъствието на „бедная“ в пример (I) — разкрива гледната точка на повествователя към сюжета, знаешият му за историята, която читателят тепърва ще узнае. В този аспект употребата на „бедная“ — „сирота“ в (I) е твърдствена по смисъл с тази в заглавието. Със синонимите на „сирота“ — „злочеста“ и „клета“ Груев директно назовава душевното състояние на героинята, но затваря интерпретацията на предварително определена плоскост — на жалостиво-съзливо съчувствие към съдбата на Цветана. Тази тенденция същия се долавя още в превода на Евтимиевич, по цялостно се разгръща в български я инвариант, което от своя страна неизбежно повлиява върху възприемането на повестта от българските читатели.

Непознатият досега сръбски превод на „Бедная Лица“ уточнява представата ни за възможностите на Груев като преводач. С новата информация той вече по-трудно се вмества в утвърдените стереотипи, модели и изследователски клишета. Да, акцентът ще продължава да се поставя върху побългаряването; да, Груев се дистанцира от чуждия текст, по той се и придържа към него; а да не забравяме и удачно въведените елементи от поетиката на фолклора в „Сирота Цветана“. Но, за да се разкрие цялостния му облик на преводач, е необходимо да се издирят и изследват източниците и на останалите му преводи.

ДУЕЛЪТ ИВАН ВАЗОВ — ПЕТКО СЛАВЕЙКОВ

(Историята на една вражда)

РОСЕН ТАХОВ

Ако един ден историята на българските литературни права бъде написана, в нея непременно ще има глава с едрото заглавие „ДУЕЛИ“. Дуели не като метафора на словесни битки, а като истински двубои с шпага или диколет в ръка. Имало е у нас рицари на перото. Имало е обаче и рицари на оръжието. Имало е рицари на честта! Ако войната е продължение на политиката с други средства, то и дуелът е продължение на литературната свада с други средства (etimологически *duel* идва от лат. *duellum*, старинна форма за *bellum* — *война*). До него се стига тогава, когато думите са изчерпани. Когато острието им е изхабено. Когато силата им е изразходвана. Дуелът документира безсилнето на словото¹.

Отдавна се занимавам с тази проблематика и съм издирил над двадесет подобни схватки. Към сабата или револвера са посягали утвърдените писатели и творци, които тепърва ще се доказват, повече или по-малко известни поети, разказвачи, публицисти. . . Ние, разбира се, нямаме своя

¹⁸ Вж. Н. Геров. Речник на българския език. С., 1978, т. 5, с. 167.

¹⁹ Вж. Речник на съвременния български език. С., БАН, 1959, т. 3, с. 204.

¹ Най-пресният пример е от тази година. При един сблъсък с Енчо Мутафов Анжел Вагенщайн иронично предложи да му обяви дуел. Той писа: „Това ще е доста сложно, като се знаят трудненията с оръжието в предизборната кампания. Пък и при нашите празни магазини едва ли ще намеря ръкавица, за да Ви я хвърля в лицето. Освен това далеч не съм Пушкин, макар че Вие натрапчиво ми напомняте с нещо за талантния интригант Дантес.“ (Вж.: Е. Мутафов. Едно предложение. — Демокрация, № 82, 28 май 1990; А. Вагенщайн. Приеман предложение. — Дума, № 63, 5 юни 1990.)

Пушкин, нито пък своя Лермонтов. Все имаме какво обаче да прибавим към историята на дуела в Европа².

През 1897 г. се стига до дуел между Кирил Христов и д-р Никола Пегков. Дуел с pistolети. Конфликтът избухва в Белгия, където законът е пределно строг. Тъкмо затова е уговорено схватката да стане на холандска територия. Работата обаче се рязчува и полицията нарежда на Кирил Христов в срок от 24 часа да напусне страната. Поетът си тръгва огорчен, че му е отнета възможността да изпита силата на своето самообладание.

През 1898 г. австроунгарският консул във Видин Доменик Кирали обявява дуел на Найчо Цанов. Pistolетите са донесени чак от Будапеща. Във всяка цев — куршум и 6 грама барут. Самото място не е кой знае какво, спират се на горичката край село Враждебна. Противниците заемат позиция. Единият от секундантите командува: „Едно, две, три!“ Стреля консултът и не улучва. Вдига pistolетата и Найчо Цанов, но не за да изгърми, а за да го захвърли настрана. Той предварително е написал „Моето завещание“. В случай, че загине, изпълнителите на последната му воля е трябвало да разпространят документа на български, руски, френски и немски език. Препис от него е трябвало да получи и Лев Толстой. Завещанието действително е огласено в големите европейски вестници с адрес Петербург, Прага, Париж, Милано, Лондон.

През 1913 г. българският офицер Артаг Торком обявява дуел на Пиер Лоти. Причината — известният френски романист е обидил отечеството му. Торком заминава за Париж да дири удовлетворение. Вместо възрастния писател (роден 1850 г.) срещу него застава един от местните майстори на шпагата. Двубоят е крайно ожесточен. Офицерът получава рана в ръката, но продължава борбата. Едва след като е ранен и в гърдите, схватката е прекратена.

Това са само няколко бегли епизода...

Звучи странно, но по нашеко дуелният етикет не е бил „тера инкогнита“. Редът най-често е спазван: хвърляне на ръкавица, размяна на писма, избор на оръжие, уточняване на място, съставяне на протокол. Строго облечени мъже — халфцилиндър, редингот, вратовръзка, бастон — са поемали секундантските обязанности. В обръщение е бил правилникът на познавача Фраиц фон Болгар, преведен и издаден през 1896 г.³ За Булонски лес е бил обявен хълмът Курубаглар, днешният Лозенец. В анахроничните (и не толкова), достолепните (и не толкова), опасните (и не толкова) спектакли са участвували Кирил Христов, Константин Величков, Антон Страшимиров, Петко Тодоров, Георги П. Стаматов, Добри Немиров, Иван Ст. Андрейчин, Кръстьо Станчев, Йосиф Херbst... И тази живописна хроника начева не с някой друг, а с Петко Рачов Славейков и Иван Минчов Вазов. С имената, без които самата българска литература е немислима.

В сряда, 15 октомври 1880 г., е отворена Втората сесия на Второто обикновено народно събрание. Заседанието ще се запомни с това, че благодарение на него Тодор Икономов обявява дуел на Петко Каравелов. Председателското място е заето от дядо Славейков, който далеч не подозира, че и нему съдбата е отредила подобна ситуация. Подобна д у е л н а с и т у а ц и я. Прехвърлил 50-те, поет, журналист и събирач на фолклор, учител, общественик и политик, той със сигурност е най-популярната фигура в България. На 28 ноември 1880 г. става министър на Народното просвещение в кабинета на Петко Каравелов, а от 17 декември с. г. поема Министерството на вътрешните дела. Извършен е държавният преврат на княз Александър Батенберг (27 април 1878 г.), суспендирана е Конституцията, скалъпено е свищовското Велико народно събрание и Петко Славейков е изолиран в Трявна. Нужен му е въздух. През септември 1881 г. той потегля на юг, минава в автономната Източна Румелия и се настанява в Пловдив. Тук, в „Българската Атина“ по израза на Луи Леже, вече живее Иван Вазов.

Славейков е побелял от години и прежеждия ветеран. Вазов е олицетворение на младостта. Славейков има зад гърба си огромно книжовно дело. Пред Вазов е бъдещето. Славейков е назначен за учител в Пловдивската мъжка гимназия. Вазов е депутат в Областното събрание и член на Постоянния комитет. Славейков основава в. „Независимост“. Вазов редактира в. „Народний глас“ и

² Вж. сравнително новото изследване: V. G. Kiegan. The duel in European history. Honour and the Reign of Aristocracy. Oxford. 1988. 348 p.

³ Ф. фон Болгар. Правилата на дуела. С., 1896. 41 с.

сп. „Наука“. До Славейков е Петко Каравелов. До Вазов — Константин Величков. Славейков се числи към Либералната партия, наричана още „казонна“. Вазов влиза в Народната партия, титулувана и като „съединителка“.

На пръв поглед двамата ги обединява единствено литературата. Впечатлението обаче е повърхностно. И измамно. . .

Иван Вазов наистина е възторжен почитател на Петко Славейков. Той чете неговите календарчета и песнопойки, разлиства знаменития в. „Македония“, учи се от техниката на стиха и пластика на словото му. Вазов е сред участниците в „поетическата дискусия“, предизвикана от Славейковото стихотворение „Не пей ми ся“⁴. В сатирата „Защо не съм? . . .“ Христо Ботев едва ли случайно ги поставя един до друг. Първо Славейков и по петите му — Вазов:

Но защо не съм Славейков

да заплача, да запая:

„Не пей ми ся, не смей ми са

от днес вече ще да бляя“?

Но защо не съм и Вазов,

„вярата“ си да възпея:

че ще стане вълк овцата,

а певците като нея!⁵

За първи път двамата се срещат през 1872 г. в Цариград. Преодолявайки колебанията си, Вазов събира кураж и прекрочва прага на Славейковата редакция. Вътре: маса от голи дъски, няколко сандъка вместо столове, купища книги и вестници. . . Сяда. Разговорът като че ли потръгва, но десмекният изглежда резервиран. „За да използвам свидането си с него — отбелязва Вазов, — извадих ръкописа на „Видула“ (който бе изгорял в сопотския гожар, но знаейки го науст, аз го бях преписал в Цариград) и го помолих при свободно време да го прегледа. Той се извини, че такава никога не му остава, което беше вярно.“⁶

Всичко ще е можел Славейков „да открадне“ няколко минути за съчинението на младия поет. Не става дума за „салонни комплименти“, а за обикновено внимание към събрат по перо. Законите на литературното поле обаче се оказват сурови.

И без творческа благословия Иван Вазов следва своето призвание. Издава стихосбирките „Припорец и гусла“ (Букурещ, 1876), „Тъгите на България“ (Букурещ, 1877), „Избавление“ (Букурещ, 1878), а през 1879 г. софийската печатница на Янко С. Ковачев тиражира поемата „Видул“. По това време нейният автор е председател на Берковския окръжен съд. Тялкува законите и носи колоритна униформа. През април 1880 г. прескача до столицата, за да смае Спас Вацов. Облечен е в черен редингот с жълти лъскави копчета и златни еполети. На левия хълбок — шпага⁷. При следващото идване (юли с. г.) Вацов предлага да посетят Петко Славейков. Отиват в дома му и литературният първенец произнася тежка присъда:

— Четох вашата „Грамада“. Това е последния проблясък на един угасяещ талант! . . .⁸

Шпагата на Вазов може и да му потрябва. Той обаче е побързал да я подари на приятеля си Вацов.

Славейков е удивително последователен. . . Когато неколцина Вазови другари правят опит да му намерят служба в столицата, той отсича: „За него, като поет, е потребна не София, а някой затътен град, по-малък и от Берковица, напр. Белградчик.“⁹ Тоест — препоръчва му „уденение“, от което бъдещият народен поет не се възползва. Предпочита Пловдив пред Белградчик. В града

⁴ Вж.: П. Р. Славейков. Не пей ми ся. — Читалище, 1870, № 1, с. 28; И. Вазов. На един отговор. — Читалище, 1872, № 8, 371—372.

⁵ Х. Ботев. Защо не съм? . . . — Будилник, № 3, 20 май 1873.

⁶ И. Вазов. Една цариградска среща. Спомени. — Във: Възхвала. Сборник в чест на Стефан С. Бобчев. 1871—1921. С., 1921, с. 31.

⁷ Вж. И. Вазов. Събрани съчинения в 22 тома. Т. 10. С., 1977, 210—213.

⁸ И. Вазов. Живя в Берковица. Спомени. — Реч, № 857, 1 ян. 1910.

⁹ Цит. по: Ю. Трифонов. Иван Вазов. Живот, произведения и възгледи. С., 1920, с. 75.

на Трихълмието пристига навечер на 5 октомври 1880 г. Не е донесъл ненавист, съумял е да съхрани уважението си към стария книжовник. Иначе казано — и Вазов е последователен спрямо Славейков. Само че с обратен знак.

Още като съдия в Берковица той заръчва на Светослав Миларов: „Моля Ви, поздравете от мене г-на Славейкова.“¹⁰ По-късно тъкмо „Народний глас“ е вестникът, който суперлативно хроникера пловдивското пристигане на „великий патриот, неуморимий деятел за народното ни възрождение, безсмъртний писател, първий български поет: Славейкова“¹¹, Броят е с дата 22 септември 1881 г. и предполагам, че само след два месеца поетите отново се срещат. Екатерина Каравелова свидетелства: „Моя имен ден 24 ноември [18]81 г. се отпразнува най-весело. Освен учителите от двете гимназии, на вечерниката присъствуваха Ив. Вазов, К. Величков, Ив. Салабашев с майка си, поп Тилев с дъщеря си Вера от Пазарджик, Неболсин и Д. К. Попов бяха разпоредителите за вечерята.“¹²

Пловдивчани наричали Петко Славейков и Петко Каравелов „les deux Petco“. Те, „двамата Петковци“, повеждат упорита либерална пропаганда и ожесточена борба срещу режима на пълномощиата. Съмисленици в политиката, един до друг във воденето на хляба (Каравелов също учителствувал в мъжката гимназия), двамата са заедно и в личния живот. Славейков сигурно е дошъл на празненството от 24 ноември — видял се е с Вазов. Какво са говорили, не знаем, но Вазов продължава да го назовава „многозаслуживший книжевен деятел“¹³, отбелязва и излизането на неговата „Малка христоматийка“ (Пловдив, 1882)¹⁴, широко отваря страниците на сп. „Наука“ за съчиненията на възрожденеца.

Допуска обаче и грешки. В „Наука“ първата част от поемата „Бойка войвода“ е поместена с подписа на някой си Петър Милошев¹⁵. Редакцията сравнява творбата с Ботеовото „На прощаване“, насърчава самозванеца и занаяпред „да събира тие миризливи цветя от почвата на народната поезия“ и да ни представя в още по-обработен вид китки подобни на тая“. Пак в „Наука“ анонимно са публикувани Славейковите стихотворения „Видение“ и „Предател“¹⁶.

Тези недоразумения вероятно са ядосали стария поет, но в никакъв случай не са крайъгълният камък на враждата. Става дума за вражда дълбока, трайна, лавинообразно растяща. По онова време — пише Михаил Маджаров — Вазов бе единственият спърник на П. Р. Славейков в българската поезия. При партията на губернатора се образува една литератurna група, която имаше за цел да унищожи всеки литератор, който бе приятел на Вазова.¹⁷ Става дума за истинска война, в която литературното поле е фронт с генерали и редници, тактики и стратегии, атаки и контраатаки. Дясна и лява ръка на Петко Славейков са сини му Иван Славейков и Захар Стоянов. Зад тях дежурни активисти Иван Пеев-Плачков. В редиците на „оръдейната прислуга“ влизат неколцина политически приятели от „калъбъра“ на Слав Кесяков. Борис Вазов сочи: „Любопитно книжовно усилие би било да се изследват и отбележат тези отношения между П. Р. Славейков и Иван Вазов. За това ще се намерят данни в румелийските вестници и списания.“¹⁸

Пресата буквално е претоварена от сведения за курioзната война. Пълното описание на фактите ще отнеме много време и много хартия. Накратко Вазов се окопавал във в. „Народний глас“ Подкрепят го в „Съединение“ и в. „Марица“. Вестник „Независимост“ спира още през октомври 1882 г. и Славейковци са принудени да превземат хумористичния в. „Кукуругу“. На тяхна страна е и в. „Южна България“. Все срещу Вазов по една или друга причина се обаждат сливенският в. „Смешлю“, софийският в. „Свирка“, а по-късно и русенският в. „Славянин“. Стреля се поединчно, залпово, от време на време взима думата тежката артилерия. Шрапнелният град се редувал с точни снайперови попадения. Гърми се без щадене на мундичите. Винаги обаче „на месо“! До жълчания

¹⁰ И. Вазов. Събрани съчинения в 22 тома. Т. 21. С., 1979, с. 28.

¹¹ Народний глас, №226, 22 септ. 1881.

¹² Споменни на Екатерина Каравелова. С., 1984, с. 129.

¹³ Народний глас, №293, 26 май 1882.

¹⁴ Наука, 1882, №1, с. 94.

¹⁵ Наука, 1881, №8, 647—656.

¹⁶ Наука, 1883, №8—9, 822—824.

¹⁷ М. Маджаров. Из живота на Иван Вазов в Пловдив. — Българска мисъл, 2939, №8—9 с. 443.

¹⁸ Б. Вазов. Споменни за брата ми. — В: Иван Вазов. Сборник от споменни, материали и документи. С., 1949, с. 49.

ирония е пресолената сатира. До обвинението в плагиатство — обвинението в малодушие и творческа немощ. До обширната статия е антрефилето и памфлетът. До пародията — епиграмата. . . .
Ето една за илюстрация:

ЕПИГРАМА

между двама

— Ти знаеш ли? Чудесна вест!

На Пловдив сух останал гиризът!

— Защо се чудиш, байно, днес

помийте в „Кукуригу“ влизат.¹⁹

1883 г. минава в боеве с променлив успех за едната или другата страна (кратък отбой е извършен само през лятото). Междувременно стават важни политически промени. През април и Вазов, и Славейков се провалят на изборите за депутати в Областното събрание. Първият изобщо не е избран, а изборът на втория е касиран като на „иноземец“. При това — без нужния имуществен ценз. На 6 септември в княжеството е възстановена Конституцията. Съставено е правителство с министър-председател Драган Цанков и емигрантите посрещат новата 1884 г. в София. Ще донесе ли тя мир? В своето „Календарче за високосната година 1884“ (Пловдив, 1884) Петко Славейков прокобява, че дните ѝ са белазани от знака на Уран. За планетата пише: „Додето владее тя, кавги и умрази няма да има ни по-много, ни по-малко от други години, защото планетите ако и да се изменяват, светът и световните хора не се изменяват, ами пак все тъй остават: едни ще се обичат, други ще се мразят, едни ще се карат, други може да се побиват, а земята ще се върти и светът ще си върви все в един път, в който си е от край тръгнал.“²⁰

По-добре Уран, отколкото Марс, въпреки че тъкмо под сянката на Уран става бурната развръзка.

В началото на годината две неща особено разгневяват Славейковци. Излиза от печат Вазовата стихосбирка „Поля и гори“ (Пловдив, 1884), чийто раздел „Хумор и сатира“ е добре прицелен в отсрещния лагер. Обнародвана е и неговата сатирична поема „Кихавицата на Саллюста“ с герои, маскирани зад мними латински имена²¹. Салвус Протус е Петко Славейков, Примус Идиотус е Иван Славейков и т. н. Главните огнени точки на противника вече са разположени по рубежите на в. „Търновска конституция“, който започва да излиза в София от 2 януари 1884 г. Трябвало да се контраатакува! Обикновените нападки се оказват твърде беззъби и Славейковци решават да тиражират клеветата, че Иван Вазов се е продал на Драган Цанков, комуто поетът симпатизира и с когото те са в конфликт. На 14 януари „Търновска конституция“ разгласява, че Вазов бил „пошущинал“ на Драган Манчов (издателя на „Народний глас“) да се разходи до „златна София“, та дано министерството „обърне своя милостив поглед и към Пловдив[ския] поет“²².

На 4 февруари нападателите превземат следващия редут: „Нъ в едно недалече бъдаще ний ще бъдем може би поставени във възможността да докажем „документално“ сумите, за които си е продал съвестта и перото оня български поет, който всеки ден пише стихотворения и проглушава хората със своите идеали.“ Поемат си дъх и продължават: „Вашият идеал г-не поете е онзи презрян метал, за който вий сте пожелали да си купите титула „литературен кондотьер“. . . . Тук слават щиковете и тръгват „на нож“: „Вашият идеал е вашата продажност, своеобразният поете, и ний не ще закъснеем да представим на тази публика, пред която вий песни пеете през всяко годишно време, препис от „патента“ на туй ваше занятие. . .“²³

Вазов е смяян. За такъв удар не е бил подготвен. На 11 февруари „Народний глас“ отговаря с уводна статия, в която се заявява, че честността му „няма нужда от никаква защита и че всичките пари на един чужди консул в София няма да го съблазнат да става участвник на планове, които имат за цел опропастването на отечеството. . .“ И после: „Ако г. Вазов се явеше един ден пред про-

¹⁹ Народний глас №405, 22 юни 1883. Гериз (тур.) — канал за мръсни води.

²⁰ Календарче за високосната година 1884. Стъкмил П. С. Славейков. Пловдив, 1884, непагинирана стр.

²¹ Народний глас, № 460 — № 462, 7 ян. — 21 ян. 1884.

²² Търновска конституция, № 4, 14 ян. 1884.

²³ Търновска конституция, № 10, 4 фев. 1884. Кондотьер (ит.) — главатар на наемни войници.

защитите на Т. конст. и им поискаше доказателства *документални* за [това], че е продал перото си; любопитни бихме да чуем какво ще му отговорат тия благомислящи господа."²⁴

Защитата обаче видимо се отъва. За да оцелее, Иван Вазов е бил длъжен да се съобрази с тона на караницата, а и изобщи с „литературното верую“ по онова време:

„— Как се наказва литературен башибозук?

— Или с пълно презрение, или с по-чувствителни средства: ако има у него плюнка, приготви му хрчка, ако ти посочва дърво, отговори му с револвер.“²⁵

Постът решава: или обещаните документи, или опровержение на писаното, или. . . Изпраща писмо до „двамата Петковци“ — редакторите на „Търновска конституция“, — без да подозира, че Петко Каравелов е далеч от кампанията. Заедно с това чрез в. „Марица“ информира обществеността. „В случай, че „Търнов. конституция“ се умълчи — четем в броя от 28 февруари, — г. Вазов бил решен да потърси удовлетворение по един друг начин.

Ний също призоваваме редакторите от „Тър. конституция“, на които нито враждата към г. Вазова, нито колоните на един вестник им липсва, да потвърдят с доказателства недостойните лъжи и клевети, които трупат срещу него.

Ний предполагаме у тях толкова кураж.“²⁶

В София получават писмото:

ДО Г-ДА РЕДАКТОРИТЕ НА В. „ТЪРНОВСКА КОНСТИТУЦИЯ“:

П. КАРАВЕЛОВА И П. Р. СЛАВЕЙКОВА.

Уважаеми господа,

Писахте във вестника си, или допуснахте да се пише, че аз съм продал перото си и съвестта си на г. Цанкова, и че притежавате документи за това.

Такова гържествено утвърждение не може да бъде оставено без последствие, като една проста клевета, тодкоз повече, че тя се хвърля въз скромното ми име от авторитетни лица като вас.

Колкото и да ме незачитате и презирате, нещо, което лесно си обяснявам, аз имам честта да ви кажа, че имам гордата амбиция да живея и да умра честен човек.

Вие не искате да допуснете това и ме каляте. Искате да доуморите един човек, отровен от горести, злоба и отчаяние.

Предлагам ви:

Да публикувате в листът си всички документи и доказателства за подкупването ми, които имате на ръка и да оправдаете уверенията си.

Или:

Да обявите в листът си, както обичате, че онова, което сте печатали за мене в 10 брой, е безсъвестна клевета.

Аз ще почаякам.

Желая от сърце да видя, че сте уважили справедливата ми молба. Това ще ме избави от решение много неприятно за вас, а още повече за мене.

П л о в д и в, 24 февр. 1884.

И. Вазов

Конверта отваря Петко Каравелов и с „крайно презрение“ (възкръсва споменът за Тодор Икономов!) предава текста на Петко Славейков. Той отговаря:

Г. В а з о в!

Тази вечер ми подадоха едно разпечатано писмо от ваша милост с претенции някакви, които вярвам, че при един по-спокоен ум и вий сами бихте признали, че нямате право да ги отправяте към мене; но тъй като вий сте имале добрата воля да адресирате това си писмо до мене, то аз, — независимо от ония, до които още то се касае и до които тоже незнам доколко е праведно да се отнасяте, — колкото за себе си, още тази вечер сядам да ви отговоря.

²⁴ Народни глас, № 465, 11 фев. 1884.

²⁵ Съединение, № 60, 1 март 1884.

²⁶ Марица, № 578, 28 фев. 1884.

Аз не съм в положение да изпълня предписанието ви, да обнародвам някакви си изисквания от вас потвърждения или опровержения, защото не съм вестникар и нямам никакви задължения; следователно не мога и няма да извърша това, което вий полагаате за условие. Това турено настрана, дождам на второто ви предложение.

Открито и съвместно ви казвам, че от своя страна аз никога не съм нито желал, нито помислил да доуморявам хора като вас, „отровени от горести, злоба и отчаяние“; а още повече като зная, че ако те наистина са такива, както ви казвате — „отровени“, то и без моето желание да ги доуморявам, те ще си умрат. Мога да ви кажа и това още, че ви не сте направили добре, гдето сте се отровили от злоба. Кой ви кара? Не можахте ли да бъдете малко по-беззлобни?

А когато ви сте били толкова глухави и толкова злобни, та сте се отровили, с намерение да се доуморите сами, защо тогаз такива обвинения, да търсите причина за смъртта си²⁷ у хора от страна, които нямат и нещат да имат хабер от това! Вие сте свободни, господине, и можете да се морите и да се доуморявате от каквото щете и когаото щете, без да задявате други лица, които малко искат да знаят и да се месят във вашето разположение с живота ви. И тъй, можете като искате да се трювете: с горест ли, със злоба ли или с каквото ви е драго, — ако сте решени да се отървете и ви от света и светът от вас. Аз ви уверявам, че за това едва ли ще стане някоя „кокоша жалба“ в махалата ни; а във вашата махала какво ще стане, малко искам да зная.

За да не помислите обаче, че за себе си аз съм толкова животолоубив, — при всичко що не мога да се похваля, че мойт живот е бил толкова поведен, че съм живял и живял все по мед и масло, та затова съм задоволен, та ми е свиден животът и се боя от смърт, — макар и да не съм бактисал от животът си; но ако вие сте тъй убедени, че аз действително съм крив в това, в което искате да ме окривите наедно с други, та затова и на мене трябва да падне вашето отмъщение, — ще се пострадая да не бъда страхлив, щото да се побоя от смърт, и то още от вашата ръка. Макар и стар вече и преминал възраст, както съм, няма да се откажа от това, което вий тъй нахалио предлагате. Вий полагате да почакате и обещавете се да чакате. Излишна предпазливост. . . Защо да ви се причинява и друга неприятност с отлагане? Това, което ще става утре, защо да не стане още днес?

Утре, рано, тръгвам за Пловдив; готов на разположението ви. Нямам на ума си да ви убивам; но ако вий по амбиции искате да мъкнете, хвърляйте ръкавицата и аз няма да се откажа да я подема

София, 1 март 1884 г.

С почитание: П. Р. Славейков

Двата документа са публикувани и коментирани в „Търновска конституция“ на 7 март²⁸. Преди това, на 2 март сутринта, Петко Славейков наистина заминава за Пловдив. „Готов на разположението ви“ — твърди той. Потърсил ли е обаче Иван Вазов, не знаем. Знаем, че отива на научна обиколка из Родопите. И че градската градина пред дома на пловдивския поет няма да се прослави с драматична схватка. . .

„Готов на разположението ви“ — уверява възрожденецът Вазов. Но последният може би е останал неразбран. В нарочно „Отворено писмо“ с дата 8 март 1884 г. той се обръща към своя някогашен учител и настоящ противник: „Много съжалявам, че сте си въобразили, че аз мисла да ви обява дуел именно, та пламтите от такъв войнствен ентузиазъм, иъ като бързате малодушно и благоразумно да се отречете от участието си в редактирането [на] „Т. конституция“. Колкото и да ми е скъпа честта, която вий се стараете чрез клевети и дифамации да покрустите, аз никога не бих се решил да направя спрямо вас такъв престъпление и таква глупост. Незавидна е за мене славата да бъда ваш убийца.“²⁹

През 80-те години поетът се занимава с проблема „псевдолицарство“. Създава стихотворението „Рицарят“, чийто герой изповядва:

Родил съм се в село балканско,

но от коляно съм дворянско.

Не ви се хвала, но от коля

в света игра видна роля.

Блеща с маньери в обществото,

²⁷ В оригинала: „п смъртта си“.

²⁸ Търновска конституция, № 19, 7 март 1884.

²⁹ Народний глас, № 469, 10 март 1884. Дифамация (фр.) — опозоряване, оклеветяване, очерняне.

и, както Monsieur Пурсоняка, знам, че видът и облеклото, а още повече — златото, наваквас — у челяка.³⁰

Превежда и стихотворението „Съвременния рицар“ от немския писател Аделберт фон Шамисо (1781—1836)³¹. Вазов отрича ориентализирания „бон тон“, лака на етикетната, лъжекавалерството, облечено във фрак, надянало вносни ръкавици, понаучило стъпките на валса и няколко френски комплимента. Той набързо се отказва и от шпагата, и от невероятната премяна на берковски съдия. В библиотеката му са томчетата на Пушкин и Лермонтов, чиято съдба много добре познава. И все пак склонен съм да вярвам, че под влияние на афекта мисълта за д у е л го е навестила. Поетът е „бил решен да потърси удовлетворение по един друг начин“. Убеден е бил, че тежкото обвинение „не може да бъде оставено без последствие“. Смятал е да вземе „решение много неприятно“ за противната страна. Още повече — за него самия. Може би съд? Съвременниците поезия не са се съмнявали във Вазовия избор. Сливенският в. „Смешлю“ например го поучава: „Н не съветваме г-на Вазова да си следва поезийките и да си не мърси ръцете в дуели, защото ако има луди, то има и умнико-конто оценяват откровеното му сърце от поетически и политически „горести, злоби, отчаяние“³². А Петко Славейков? Още през лятото на 1883 г. той съчинява изявление, останало неотпечатано, в което отхвърля мълвата, че е Вазов отрицател³³. Това е неговата трайна позиция, „закована“ и в отговора от 1 март 1884 г. Слага обаче ръка на шпагата: „Готов на разположението ви.“ Защо? Защото интуитивно е усещал, че е уязвим. Нему е била непозната теорията за „литературните поколения“, за неизбежната смяна на една писателска генерация с друга. И още по-страшната мисъл: „Сблъсък между поколенията няма. Има само сблъсък между тези, които идат, и онези, които не си отиват“ (Момчил Драгичевич).

Въпреки всичко огромният опит на Петко Славейков му е подсказвал, че утрешният ден принадлежи тъкмо на Иван Вазов. В споменатото изявление той преодолява себе си и „го туря на първото място“ сред тогавашните наши поети. Не бива да се афишира творческата завист като единствена и непоклатима „ябълка на раздора“. Ябълката е червива и в това е въпросът. Ако към литературните аргументи прибавим политическите, уравнението пак няма да излезе. В случая с м о л и т е р а т у р а + с а м о п о л и т и к а не е равно на д у е л. Нещо се изплъзва и то носи името на жена.

Логично е да я потърсим при Вазовия довереник проф. Иван Д. Шишманов. Той обаче е бил крайно пестелив на интимни подробности. А пък и поетът, изтърчвайки някой детайл, веднага е бързал да добави: „Не пиши това.“ Така е сторил например след признанието: „Не ми слех да се жена. . . . Повече съм хвърлял очи на женени. Ни една мома не залюбих. После в Пловдив беше се влюбила една мома (Пунева, после Сърмаджиева). Но аз не. Повече чувствена беше любовта ми.“³⁴

На въпроса . . . В класическия труд на Шишманов „Ив. Вазов. Спомени и документи“ се е промъкнал такъв епизод:

„За частие или нещастие, сред разгулия и пълен с умствени занятия живот аз попаднах на една нова страст, която раздруса твърде дълбоко моето същество. При една разходка на Хисара аз се запознах именно с една млада жена. Две години изпитвах блаженството на взаимната любов. По едно време я поиска обаче за жена един руски полковник, който живееше в София. . . . и аз с разкъсано сърце трябваше да се разделя с нея. Настанаха дни на страдания. Животът ми се помрачи. Денонощно бях занят с мисълта за нея, но страдах тайно, криейки от всички мъката си, която постоянно растеше. Всичко в Пловдив ми наунаваше изгубената жена.“³⁵

³⁰ Гусла. Най-нови лирически и епически стихотворения от Ивана М. Вазова. 1879—1881 год. Пловдив, 1881, с. 137. Господин Пурсоняк — герой на Молнер.

³¹ Българска хрестоматия. . . Съставиха И. Вазов и К. Величков. Ч. 2. Поезия. Книжарница на Д. В. Манчов. Пловдив, Свищов, Солун. 1884, 273—275.

³² Смешлю, № 96, 24 март 1884.

³³ Документът, чиято чернова е запазена, е предизвикан от една публикация във в. „Съединение“. (Вж.: Съединение, № 24, 9 юни 1883; Литературен архив. Т. 1. П. П. Славейков. С., 1959, 327—331.)

³⁴ НАБАН, ф. 11, оп. 1, а. е. 410, л. 75—76.

³⁵ И. Д. Шишманов. Ив. Вазов. Спомени и документи. С., 1930, с. 67.

Личи, че поетовата изповед е била далеч по-изчерпателна, че са премълчани важни сведения. Заех се да „реставрирам“ автентичния текст, който професорът е записал под непосредствената диктовка на писателя. След упорита работа в Шишмановия архив се оказа, че на 22 март 1916 г., вторник, Иван Вазов е разказал дословно следното:

„Сред разгулния и пълен с умств. зан. живот попаднах на една юва любов, която раздруса твърде дълбоко моето същество. При една разходка на Хисарят (баните) запозн. се с една млада дама, с която се случвах³⁶ в хотела. Тая дама (българка) беше метреса на един адвокат хърватин (г-жа П. — сега в Русия). След Хисаря, в Пловдив ние се сблжихме с нея. Тя зарязва своя покровител и става моя, без да дойде при мене. (Аз бях с майка си и сестра си, с малките си братя... Живях в къщата на Ив. Лидов, а по-после в моята собств. къща, която си построих при Орта мезар (Средни гробища) близу до конака. Къщата стоех. Продадох я на адв. Пранджова. Той умря.)

Две години нещо аз изпитвах блаженствата на взаимната любов и ги считам тия две години-щастливи в живота си. По едно време г-жа П. ми заяви, че я поискал за жена един руски подковник, който живееше в София (Арбузов). Това известие ме поразя. За мене беше мъчително да се лиша от нея, но аз не можех по никой начин да я взема предвид на обществ. условия, при които се намирах. Щеше да бъде скандал. Вестниците ме закачаха. Съгласих се с разкъсано сърце да се разделя с нея и я изпратих до Пазарджик. Настанаха след това дни на страдания. (Тя се ожени за полк. Арбузова в София.) Животът ми се помрачи. Той изгуби всякакъв смисъл за мене. Аз бях депонощно зявям с мисълта за нея. Страдах тайно, героически криейки от всички мъката си, която постоянно растеше. Всичко в глава ми наумяваше за изгуб. жена.³⁷

Записът, направен с черно мастило, сетне е редактиран с молив. Думата „любов“ е заменена със „страст“, „метреса“ с „интимна приятелка“, „зарязва“ с „оставя“. В полето е добавено и едно име, което ще разкрия след малко. Шишманов е туширал лексиката, но въпреки това се е отказал от деликатните пасажки. В „Ив. Вазов. Спомени и документи“ откъсът е безмилостно съкратен. Книгата излиза следсмъртно под редакцията на проф. Михаил Арнаудов, който не е познавал цитираната чернова. Работил е по предоставения му препис³⁸. Тъкмо Арнаудов обаче прави забележително откритие — намира два фотопортрета на тайствената г-жа П³⁹. Документите са били сред книгата на Шишманов, сега се пазят във Вазовия фонд при Научния архив на БАН.

Върху първата снимка (8,8×13,8 см) е експонирана елипса с полуфигура на жена: кожено палто, яка от скъпо животино, зима шапка, украсена с птица и брошка. Изпод шапката се показва светла коса. На ушите — обици (!). В дясната ръка — чифт ръкавици. Под елипсата Иван Д. Шишманов е отбелязал с мастило: „Пловдивско знакомство. Картичка пратена от Русия преди 2 години нещо.“ На обратната страна професорът е маркирал: „Даде ми го на 19. VII. 1916, четв.“ Малко по-надолу пък са предадени Вазовите думи: „Имах и друга картичка — с детенцето си беше.“ И още по-надолу: „Вторият мъж го убиха във време на погромите (вѣст.) в Русия. Тя получаваше гол. пенсия, около 400 рубли. Многокр. ме кани да ѝ ида на гости. Била в Харков. После не знам где.“ Допълнително върху лицевата страна, вече с молив, Шишманов е записал: „Пловдивчанка. (Метреса) жена на адв. Перец. Той замина за Хърв. Там умря.“⁴⁰

Втората снимка (10,7×16,3 см) е изработена във Варшава, в ателието на Вг. Mieszkowski („Nowy Swiat“ 27). Тук фотографираната е в рокля с бухналия ръкави, с гердан, обици (!) и вдигната нагоре прическа. Застанала е зад декоративна пейка, върху която се е изправило малко момиченце. До него пък е седнало бяло рожаво кученце. Майката е хванала за ръка (придържа) дъщеря си. На гърба на снимката Шишманов е документирал с любимото си лилаво мастило: „Пловдивската пасия на Вазова, жена на няк. руски полковник. Обади ми само кръстното ѝ име: *Пелагия*.“ Следва датата „Септ. 1916.“⁴¹

И така:

На 22 март 1916 г. Иван Вазов разказва за романа си с г-жа П. — бивша метреса на адвокат хърватин и бъдеща съпруга на руски полковник.

³⁶ Думата е разчетена със съмненне.
³⁷ НАБАН, ф. 11, оп. 1, а. е. 410, л. 99—100.

³⁸ Срв. И. Тодоров. Неизвестни страници от анкетата на Ив. Д. Шишманов с Вазов. — Литературна мисъл, 1980, № 6, 136—149.

³⁹ Вж. М. Арнаудов. Из живота и поезията на Иван Вазов. С., 1958, 16—19.

⁴⁰ НАБАН, ф. 112к, оп. 1, а. е. 769.

⁴¹ НАБАН, ф. 112к, оп. 1, а. е. 770. Пасия (от фр. passion) — страст.

На 19 юли 1916 г. показва неин портрет, изпратен от Русия преди две години, като споменава, че има и друга фотография.

През септември 1916 г. заедно с втората снимка отблъдва името на любимата.

Фактите са подредени като в часовников механизъм. Възможна ли е засечка? Михаил Арнаудов смята, че става дума не за една, а за две жени. За г-жа Перец, адвокатовата държанка, и за Пелагия, съпругата на полк. Арбузов. Според него първата е над 40 години, „не особено интересна като физиономия, дори не красива“. Втората намира около 40-годишна, с „неизразителна физиономия“, с „кръгло лице и голяма прическа над челото си“. Ученият пише: „При г-жа Перец, изглежда, се касае за едно просто и преходно „знакомство“, за повърхностна връзка, която не оставя никаква дияра в творчеството на Вазов, когато при Пелагия, съдено по всичко, може да се говори за нещо много по-сериозно и трайно в привързаността на поета, отразило се и върху голям

Пелагия — голямата пловдивска любов на Иван Вазов. Снимките се пазят в Научния архив на БАН. Публикуват се за първи път

дяд от лириката му през 1882—1884 г.⁴² Той твърди, че е изключено Иван Вазов да смесва двете личности и че преплитането е сторено неволно от Иван Д. Шишманов. Но нали последният е работил под пряката диктовка на поета?

Ако приемем, че на 19 юли Шишманов е взел портрета на г-жа Перец за портрет на Пелагия, то биографът е сбъркал и преди това — на 22 март. Този вторник в своя кабинет Вазов е изповядал, че при една разходка из Хисаря се запознал с г-жа П. Че в Пловдив връзката им станала „сериозна и тя напуснала бившия си покровител — адвокат хърватин. Че след около две години заминала за София, за да се омъжи за някакъв руски полковник. Няма грешка: в полето срещу думата „метреса“, задраскана и поправена на „интимна приятелка“, анкетаторът е добавил тъкмо името Перец.

⁴² М. Арнаудов. Цит. съч., с. 19.

Това означение заедно с последната бележка към снимката от 19 юли — и двете с молив — Шишманов явно е направил допълнително.

Държанката на адвоката Перец, любимата на поета Вазов и съпругата на офицера Арбузов са едно и също лице. Както вече споменах, Михаил Арнаузов не е познавал автентичния запис и не е могъл да направи съответната справка⁴³. Той не открива физиономична прилика, но внимателното вглеждане го опровергава. Снимките са в отлично състояние. Формата на лицето, очите, веждите, носът (с тръпчинка на върха), устните (с характерна извивка надолу), брадичката, както и цялостната осанка на фигурата изключват всякакво съмнение за визуално разминаване. Под лупа се вижда, че дори о б и ц и т е върху двете фотографии са еднакви.

Каква е обаче връзката на всичко това с „дуелното уравнение“? Хърватинът Ф. Перец (не успях да разгърна собственото му име) след Освобождението е назначен за пловдивски окръжен прокурор. През март 1880 г. се оттегля, установява се като адвокат и заночва издаването на сп. „Законоведец“. През юли 1881 г. Вазов помества критичен отзив за бр. 14 и бр. 15 на изданието⁴⁴. Но неговият сблъсък с Перец става не на литературното поле. Става на улицата или в кафенето. Става заради Пелагия, голямата, страстната, драматичната пловдивска любов на поета. Младата дама обръща гръб на Ф. Перец, а Ф. Перец е политически приятел на Петко Славейков. „Това, разбира се, тутакси се узнава от целия град и под предводителството на Славейкова се образувала цяла хайка против Вазова.“ Твърди го Кирил Христов, който също черпи сведения от избора. Продължава: „Главните нападатели са били старият Славейков, големият му син Иван (единствено от двамата или и двамата тогава учители в мъжката гимназия), някакъв велик поет Голчев, знаменитият Слав Кесакюв, тоже поет, и пр. Година и половина Вазов не е можал да се мерне на публично място. Задиране по улиците, предизвикателства в кафенето (еднъж дори е дошло до бой и Вазов натъква с ритници едного от нападателите под една маса), лепене илюстрирани пасквили на пътните му врата и пр. Дядо Славейков написал една сатира, дето наричал Вазова „червей в нужник“ и я чел на учениците в VII кл. Има живи свидетели на това. По вестниците същите гнусотии.“⁴⁵

Ето мястото на Пелагия в „дълбочината на ябълката“. В уравнението, което добива завършен вид: литературни търкания + политически разногласия + лични е ж б и — дуел. Прекалено декамероновска е вероятността и Петко Славейков да не е бил безразличен към въпросната пловдивска дама. Нейното поведение наистина е подвеждащо. Подвеждаща е и страстта, с която възрожденецът участва в кампанията. Но действителният триъгълник е тъкмо Вазов — Пелагия — Перец. Мнимият е Вазов — Пелагия — Славейков. За заклетия либерал е бил важен поводът, който му дава възможност да тропи своя политически противник и литературен съперник. Още един аргумент никога не е излишен. Когато обаче Славейковото обкръжение изчита писмото на Иван Вазов, то хладнокръвно препраща подателя именно към хърватския юрист. В коментара на в. „Търновска конституция“ е декларирано: „Ние не отбягваме да се срязим с г. Вазова. Нека да заповяда на арената и да се бием на смърт и живот; но с перото и с условие, щото да не хвърля топове от кал връз други страни лица. Ако ли пък г. Вазов е до толкоз разбулял, та му се иска, во что би то не стало, да се бие физически, — то г-и Перец е тамо и той преспокойно може да вика него на дуел...“⁴⁶

Самият Славейков достойно отвръща: „Готов на разположенieto ви.“

Стръвно експлоатира печатът пикантната тема (К. Христов не пресилва последното изречение). Сред най-разпалените автори е Димитър Петков-Свирчо, който е убеден, че Вазов е подкупен за ни повече, ни по-малко от „2000 кругли левчета“⁴⁷. Редакторът на прочутия „Лист за подсвир-

⁴³ И други изследователи са били заблудени. Вж. напр. В. Вълчев. Иван Вазов. Живен и творчески път. С., 1968, 242—246.

⁴⁴ Наука, 1881, № 4, 387—388.

⁴⁵ К. Христов. Съчинения в 5 тома. Т. 5. Ч. 1. С., 1967, с. 76. Няколко уточнения: Иван Славейков също е учителствувал в гимназията; Георги Голчев е участвувал в списването на в. „Смешлик“; във в. „Народний глас“ е казано и повторено, че VI клас е бил трибуна на Петко Славейковите изяви (вж: уводната статия от 11 фев. 1884 г. и Вазовото „Отворено писмо“).

⁴⁶ Теодосий Анастасов греша, когато пише, че Ф. Перец е бил ближен на Ив. Вазов. Той така обяснява препращането на поета към него: „Щом като иска да се бие за осърбеното си честолюбие, нека извика на дуел човека, който постоянно алармира обществото за нарушаване на законите и разпоредбите от хора на властта и от вестникарите.“ (Т. Анастасов. Славейковци нападат Вазов. — Септември, 1980, № 8, с. 228).

⁴⁷ Свирка, № 9, 15 фев. 1884.

кване и подгваряне“ впряга цялата енергия на ядовитото си перо. Ето един пример от рубриката „Телеграми до Свирка“:

„Пловдив. Създа дата. Бобчев, Вазов и Величков мислили да устроят тия дни едно вечерно събрание, дето ще казват по нещо. Бобчев ще говори за голямата полза от продажна съвест и как по-лесно и изкусно може да се продаде човек. Вазов ще говори за големите неприятности, които причиняват боевете за любовници, като посочи за пример случката с него и Переца. Величков ще говори за ползата, която принасят многоточията, удивителните, въпросителните, аханията, оханията, целувки и пр., когато се турят в някоя драма.“⁴⁸

Имало е защо да се гневи противниковият лагер. В самото средоточие на конфликта — след изпращането на писмото до „Търновска конституция“ и преди неговото огласяване — започва печатането на Вазовата поема „В царството на самодивите“. Първият откъс се появява на 3 март, последният — на 21 април⁴⁹. Поетът е вградил в творбата сянката на своята любов и някъде биографичните реалии са твърде прозирни. Тя например е „змеицата омайна“, която горещо моли владетеля на лирата:

„Мъж ужасен вода, клета,
ти от него отърви ме,
виж ме: млада съм, напета,
либа те — и ти либи ме!

Там де слънцето засяда,
зад горите каменити,
ний намерим щем грамада
да преминеме честити.

Аз любовна съм змеица,
Ти кажи — и ще побегнем,
в моята бяла колесница,
ветровете ще запрегнем.

Или орли пък да станем?
Или вихри гръмовити?
Или облак? Или пламен?
Сичко! Само ми кажи ти.“⁵⁰

Нарочно търсена демонстрация? Предизвикателство? Едва ли. Сърдечното страдание винаги е съкровено („Страдах тайно, героически криейки от всички мъката си, която постоянно расте-ше.“). „В царството на самодивите“ Вазов по-скоро се опитва „да заключи“ чувствата си. Опитва се да намери убежище за мъчителния спомен. Да прогони себе си в света на фантазията, видеинята и бляноветето. Това — в творчески план. В житейски план той търбва на пътешествие. През април — май 1884 г. двамата с Михаил Маджаров обикалят Цариград, Солун, Атина, Неапол, Рим, Бриндизи и отново през Цариград се прибират в Пловдив. Поетът се мъчи да забрави, но жената от „дълбочината на ябълката“ продължава да пресича дните му. И да тревожи нощите му. „Аз имах Пелагия — изповядва той в едни телеграфни бележки. — Тя беше дошла в София. Един ден върн. се от Родоп. Дойдох в Пловд. Все страд. за нея. Един ден получ. писмо от нея: Пълно с нежности. Моментално изчезна. Видях я после. До самоубийство идваше. Бобчев и Маджаров ме утешаваха.“⁵¹

⁴⁸ Свирка, № 15, 14 март 1884.

⁴⁹ Народний глас, № 468 — № 475, 3 март — 21 апр. 1884. Тук поемата остава незавършена.

⁵⁰ Народний глас, № 471, 24 март 1884.

⁵¹ НАБАН, ф. 11, оп. 1, а. е. 411, л. 124. Ив. Д. Шишманов е нахвърлял с молив тези бележки върху гърба на писмо до Ив. Вазов, изпратено му от в. „Напред“. Датата е 2. VI. 1920 г. Самите сведения се отнасят за 1884 г., когато в София пристига и Ф. Перец. Има данни, че той е починал през 1888 г. тъкмо в София, в Александровската болница, което опровергава твърдението, че се е поминал в Хърватско. (Вж.: Ю. Ив. Иванов, Български периодически печат от възраждането му до днес. Т. 1. С., 1892, с. 250; С. С. Бобчев и Ф. Перец — първи издател-уредник на българско повременно юридическо списание. — Юридически преглед, 1933, № 9, с. 389).

След няколко години отново я среща. В Одеса, в една градина на бул. „Ришельо“. Намира я облечена богато и аристократски, твърде разхубавяла и напълняла, с маниери изискани и владееща хубаво руски език⁵². Фотографските портрети са късното ехо на тази любов, която далеч не е нито случаен епизод, нито инцидентно „знакомство“, нито „повърхностна връзка“. Става дума за сантиментален роман, оставил дълбока диря в жизнената и творческата биография на големия поет.

Времето лекувало всичко. Така ли е? В известната „Българска христоматия“ (ч. 1—2, Пловдив, 1884), съставена от Иван Вазов и Константин Величков, Петко Славейков не е неволно „прескочен“ или нарочно „забравен“. Нещо повече — част 2 (Поезия) се открива тъкмо с негово творби. В тягосното време на разпри Вазов е намерил сили и е надвил емоциите. Това не е личен компромис, нито пък благороден жест. Надделял е трезвият ум, амбицията да се изготви едно безпристрастно издание. Та какво би била литературата ни — тогава и сега — без Петко Рачов Славейков! През 1895 г. Вазов слага Славейково мото над стихотворението си „Земя на потреси, на смутове и бури. . .“⁵³ Същата година по повод на с в о я юбилей прави възторжена оценка на и е г о в о т о историческо дело⁵⁴. Неслучайно някогашното „Отворено писмо“ поетът е завършил с думите:

„Младостта и бъдещето могат да бъдат великодушни.“

Нищо обаче не е забравено. Старите рани понякога кървят. . . През 1920 г. се чествува вторият Вазов юбилей, предвидени са тържества и в Пловдив. Когато се показват тепетата на града, между юбиляра и Христо Цанков-Дерижан се завързва следният разговор:

„— Колко скъпи спомени буди у мене тоя град! — говореше той, изправен до прозореца на вагона, като гледаше забулените в мъгла от дъжделивия и снежен ден височини на Пловдив — слава, радости, почести и. . . горчиви разочарования от хора.

— Разочарования?! — учуден запитах аз.

— И какви още!

— Навярно на литературна почва?

— Много естествено.

— Поне едно име бихте ли ми казали, което най-вече ви е огорчило тогава? — проявих аз стария си вестникарски интерес.

— Защо не: Петко Славейков — той беше организиран цял заговор против мене: опитваше се да внуши на обществото, че аз не съм никакъв поет. . .

— Защо всичко това?

— И той пишеше стихове, както ви е известно — и му се ревнише да бъде пръв, като поет, в страната ни. . . Па, нали знаете пословицата за памукчията, който не струвал хас от бяло куче?⁵⁵

Нищо не е забравено. Има рани, които времето не лекува. Те заздравяват измамно, без да подозираме кога отново ще заболят. Войната Петко Славейков — Иван Вазов отваря такава рана. Виновна е творческата ревност, но и политическите страсти заедно с онези „инцидент от частен и съвсем обикновен характер“, както го дефинира поетът⁵⁶. Фронтът е л и т е р а т у р н о т о п о л е. Територията, за която Нешо Болчев още преди Освобождението писа, че „не е бална зала, та да се гледи и да си казваме комплименти“. И отсече: „На литературното поле няма място за деликатни чувства. На това поле *който не е с нас, той е срещу нас*.“⁵⁷

Доскоро официалната представа за националната ни литература наподобяваше спретната витрина. Върху нея бяха подредени идеологически удобните имена. Бяха подредени в равни редици — като войници в строя, — стегнати, излъскани, прашинка не можеше да се открие по реверите им. Тук-там обаче се виждаше автор без ръка или без крак (пък и без глава), защото тази или онази част от наследството му не се вместише в бдителните идеологически постулати. Тези

⁵² НАБАН, ф. 11, оп. 1, а. е. 410, л. 124.

⁵³ Прогрес, № 36, 12 фев. 1895.

⁵⁴ Вж. Юбилейт на Ивана Вазов. Събрал и наредил Юбилейния комитет. С., 1895, 33—34.

⁵⁵ Х. Цанков-Дерижан. Моите спомени за Вазов. — В: Иван Вазов. Сборник. . . , 231—232.

⁵⁶ И. Вазов. Поеми. 1879—1884. С., 1904, с. 195 (бел. под линия).

⁵⁷ Н. Болчев. Читалище, повременно списание. . . — Периодическо списание на БКД, 1871, № 4, с. 82.

